

בעזרת השם יתברך

קונטרס

לשון קדשו

דברות קודש של כ"ק מרן אדמו"ר רבן של ישראל

רבינו יואל טייטלבוים זללה"ה

אבדק"ק סאטמאר יע"א

וגאב"ד עיה"ק ירושלים תובב"א

סעודה שלישית

האזינו - שובה תשט"ז

שׁוֹבֵה יִשְׂרָאֵל עַד ה' אֶלְקֵינוּ

• ביאור פסוק עם נְבִל וְלֹא חָכֵם, והתרגום כזה • ביאור פסוק הַמֵּאֲמִין
לֹא יָחִישׁ • בגמרא: אין מינין בעכו"ם, והטעם לזה • אצל הגוים נתרבה
חכמת העולם בדורות האחרונים, ולא בישראל כי חכמתם מקושר רק
בתורה • אי אפשר לחלוק על הראשונים כי אין אנו מבינים ומשיגים
דבריהם בשלימות • כח התורה של היום הוא מכח דורות הראשונים,
שאיננו להם לא הֵינּוּ מבינים אפילו מצוה אחת • כשעושין תשובה
הקב"ה מעיד שחטאו רק בשוגג ואונס, ומתוך מירוץ הדעת • רבי ר'
זושא: מעולם לא ראה מלאך הנברא מעבירות של איש ישראל, שיהיה
שלם בלא פגם, כי על ידי האנחה ושברון הלב על החטא, נחלש כח
המקטרג • כשחוטאין רק בשוגג, לכו"ע עדיין נקראים בנים, ולא עבדים
• ביאור התפלה: וְאִם פְּעֻבָּדִים, עֵינֵינוּ לָךְ תְּלוּיוֹת.

נעתקו באידיש - וחלקו בלשון הקודש

בהוספת ביאורים והערות

להבנת הענין

שנת תשפ"ה לפ"ק

יצא לאור ע"י מערכת לשון קדשו

כל הזכויות שמורות ואיסור השגת גבול ידוע © Copyright

צו מנדב זיין רופט: 1-718-388-5519 | אויטאמאטיש דורך קרעדיט קארד: #1700 845-366-2793

לשון קדשו - קונטרס שח

• ברכת מזל טוב •

הר"ר יואל קרויס הי"ו (בר שמואל)
לאירוסי בתו - עב"ג החתן יצחק יודא נ"י
בן הר"ר חיים יוסף שטערן הי"ו

• זיהם יעלו לזפרון •

הרה"ח גדול בתורה וביראה, תלמיד מובהק לרביה"ק זי"ע בעיר
סאטמאר, עורך לכות אלפים בתפלתו ובפרט בימים הנוראים
רבי **משה ז"ל האנדלער**
ב"ר אברהם יקותיאל ז"ל - נפטר ב' דר"ה תשע"ה
ולע"נ אשתו מרת ימל ב"ר מנחם ירחמיאל ז"ל
נפמרה ח"י תשרי תש"פ

הרה"ח מרקוק במצות, ואהוב על הבריות, תלמיד רביה"ק
זי"ע והיה מבאי ביתו, למד בספריו בקביעות וסייע להדפסתם,
ורבינו כינהו בשם 'עוזר' דלים על עסקו בצדקה וחסד
רבי **עוזר ז"ל גליק**
ב"ר זרח ז"ל
נפטר ח' תשרי (שבת טובה) תשמ"ד

הרה"ח ר' **שמואל אלכסנדר ז"ל**
ב"ר מרדכי ז"ל וז"ר צנערנער
נפטר ה' תשרי תשע"ג
זונתו מרת רבקה ע"ה ב"ר שמחה נתן
הבן ז"ל - נפמרה ר' חשן תשע"ב

הרה"ח רבי
משה אפרים
ב"ר ארי' ז"ל
הערשקאוויטש

א

קושיות ודקדוקים בהפמרת שובה

קושיא א

להבין הנתינת טעם על התשובה באומרו כי כְּשֶׁלֶת בְּעֹנֶף

[בהפמרה, "שובה ישׂראל עד ה' אֱלֹקֶיךָ, כי כְּשֶׁלֶת בְּעֹנֶף.

א) ויש לדקדק על הנתינת טעם באומרו 'כי' כְּשֶׁלֶת בְּעֹנֶף, דפשיטא שעל כן צריך לשוב משום שנכשל בְּעֹן, והוא לכאורה מיותר].

ב

קושיא ב

בגמרא דרשו מן כי 'כְּשֶׁלֶת בְּעֹנֶף', דעל ידי תשובה וזדונות נעשות כשגגות.

ויש להבין ההמשך לפי זה עם רישא דקרא שובה ישׂראל עד ה' אֱלֹקֶיךָ

[ובגמרא² דקדקו על לשון זה כי 'כְּשֶׁלֶת בְּעֹנֶף', דהא עֹן מויד הוא וקא קרי ליה מְכֻשׁל, ולכן

דרשו מזה כי גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כשגגות.

ב) והנה כל דרשות חז"ל הם אמת, אמנם צריכין להבין עוד קישור המשך הפסוק לפי דרשה זו

מרישא לסיפא, במה שאמר שובה ישׂראל עד ה' אֱלֹקֶיךָ, ועל זה ממשיך כי כְּשֶׁלֶת בְּעֹנֶף, דהיינו שזדונות נעשות כשגגות].

ג

קושיא ג

במדרש דרשו 'עד' ה' אֱלֹקֶיךָ, דהוא מלשון 'עד' ה' אֱלֹקֶיךָ, שהוא מעיד

על התשובה. ויש להבין ההמשך לפי זה עם סיפא דקרא כי כְּשֶׁלֶת בְּעֹנֶף

ג) [ובמדרש דרשו שובה ישׂראל 'עד' ה' אֱלֹקֶיךָ, דהוא מלשון 'עד' ה' אֱלֹקֶיךָ, וצריך ביאור

הכוונה, דמה ענין העדות במצות תשובה יותר מבשאר מצות התורה שלא מצינו בהם בפסוק ענין עדות.

ובפשטות הכוונה על דרך שכתב הרמב"ם³ שענין התשובה הוא שיעזוב חטאו ויסירונו ממחשבתו

כל כך, עד שיעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לכסלה עוד". וזה 'עד' ה' אֱלֹקֶיךָ, שיעיד השי"ת עליו שעשה תשובה שלימה. אבל נראה לבאר עוד בזה, באופן שיתקשר עם סיפא דקרא כי כְּשֶׁלֶת בְּעֹנֶף].

ד

קושיות ודקדוקים בפרשת האזינו

קושיא ד

בפסוק עם נָבֵל וְלֹא חָכֵם, יש להבין דלכאורה נבל והכם אין זה דבר והיפוכו

[ובפרשת השבוע כתיב: הֲלֹא תִגְמְלוּ זֹאת, עִם נָבֵל וְלֹא חָכֵם.

^א התחלת הדרוש חסר על הריקארדינג, והושלם בלשון הקודש מתוך חידושי תורה תשט"ז.

² בגמרא יומא (פג): אמר ריש לקיש, גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כשגגות, שנאמר שובה ישׂראל עד ה' אֱלֹקֶיךָ כי כְּשֶׁלֶת בְּעֹנֶף, הא עֹן מויד הוא וקא קרי ליה מְכֻשׁל [פירש"י: כי כְּשֶׁלֶת בְּעֹנֶף, עונן יחשב כמכשול שהיא שגגה]. ○ איני, והאמר ריש לקיש גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כזכיות, שנאמר (יחזקאל לג, ט) וּבְשׁוֹב רִשְׁעֵי מְרַשְׁעוֹתָי וְעָשָׂה מִשְׁפָּט וַצְדִיקָה עֲלֵיהֶם הוּא יִחְיֶה [ועליהם הוא יחיה על כל מה שעשה, ואף על העבירות]. לא קשיא, כאן מאהבה, כאן מיראה.

³ בילקוט שמעוני (הושע רמז תקלב): רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר 'עד' ה' אֱלֹקֶיךָ. אומרים ישראל לפני הקב"ה, רבונו של עולם אם אנו עושים תשובה מי מעיד עלינו, אמר להם הקב"ה, לרעה נעשיתי לכם עד שנאמר (מלאכי ג, ה) וְקָרַבְתִּי אֵלֵיכֶם לְמַשְׁפָּט וְהִיִּיתִי עִד מִמֶּהָר בְּמִכְשָׁפִים וּבְמִנְאָפִים, ולטובה איני נעשה לכם עד (כתמיה). הוי שובה ישׂראל 'עד' ה' אֱלֹקֶיךָ. [ומקורו בפסיקתא (רבתי פרשה מד, ודרב כהנא פסקא כד, טו)].

⁴ ברמב"ם (תשובה ב, ב): ומה היא התשובה, הוא שיעזוב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו, ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד, שנאמר (ישעי' נה, ז) יֵצֵב רִשְׁעֵי דָרְכֹו וְגו'. וכן יתנחם על שעבר, שנאמר (ירמ' לא, יח) כִּי אֶחְרִי שׁוֹבִי נַחֲמָתִי. ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם, שנאמר (הושע יד, ה) וְלֹא נֹאמֵר עוֹד אֱלֹהֵינוּ לְמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ וְגו'. וצריך הִתְרַדּוֹת בשפתיו, ולומר ענינים אלו שגמר בלבו.

⁵ ועיין בזה בדברי וואל לשבת אבם (ישע' אות ה), דכנראה מקור דברי הרמב"ם אלו, הוא ממדרש זה.

(ד) ולכאורה קשה להלא נָבַל אינו היפוך חֶכֶם, ואם כן אינו מיושב הלשון, דאין זה דבר והיפוכו, דלפי פשוטו נָבַל היינו רָשָׁע במעשיו, ואם כן היה לו לומר עִם נָבַל וְלֹא 'צִדִּיק'.

ה קושיא ה

בתרגום אונקלוס מפרש על עִם נָבַל, עָמָא דְקִבְלֵי אֲוִרְיָתָא, וצריך ביאור דלכאורה לא מפרש כלום בלשון הפסוק. ובתרגום יונתן מתרגם עָמָא דְהוּוֹן מַפְשִׁין, אבל מוסיף גם כן וְקִבְלֵי אֲוִרְיָתָא. וכל זה צריך ביאור. (ה) [ובתרגום אונקלוס מתרגם על לשון זה עִם נָבַל וְלֹא חֶכֶם, עָמָא דְקִבְלֵי אֲוִרְיָתָא וְלֹא חֶכְמוֹ. וקשה דלכאורה אינו מפרש כלום על תיבת נָבַל.

ובתרגום יונתן מוסיף, עָמָא דְהוּוֹן מַפְשִׁין, וְקִבְלֵי אֲוִרְיָתָא וְלֹא חֶכְמוֹ. ובאמת גם על זה יש לדקדק, דהיכן נרמו בפסוק בפסוק וְקִבְלֵי אֲוִרְיָתָא, אבל על כל פנים הוא מפרש גם תיבת נָבַל שהוא מלשון טפשים, אבל על התרגום אונקלוס קשה שלכאורה אינו מפרש כלום בוה].

ו

ישוב הקושיות בפרשת האזינו

ישוב קושיא ה

להלן בפסוק בְּגוֹי נָבַל אֲכַעְיָם, דרשו בספרי אלו המינים, שנאמר אָמַר נָבַל בְּלִבּוֹ אֵין אֱלֹקִים [והנראה לפרש בזה, דהנה להלן בפרשתן (לב, כא) כתיב גם כן בְּגוֹי נָבַל אֲכַעְיָם, ושם פירשו בספרי (פסקא טו), בְּגוֹי נָבַל אֱלֹהִים מִינִים, שנאמר (תהלים יד, א) אָמַר נָבַל בְּלִבּוֹ אֵין אֱלֹקִים.

ז

והנה בגמרא אמרו שרוב העכו"ם אינם מינין. והטעם בזה נראה, כי היצר הרע לא מתגבר על האומות כמו על ישראל. וגם דלפי שאינם בני תורה, לא שייך בהם הענין דלמשאאילים בהוּי סם המות, להפוך דברי אלקים חיים לדברי מינות ח"ו והנה איתא בגמרא דאין מינין בעכו"ם, ומפרש לה שרוב העכו"ם אינם בגדר מינים.

והטעם שהוא כן, נראה שהוא על פי מה דאיתא בגמרא (סוכה נב.) כי היצר הרע מניח את כל האומות ומתגרה בישראל. והוא מפני שישראל קבלו את התורה הקדושה והם במדרגה גדולה, על כן מתגבר עליהם היצר הרע מאד, דכל הגדול מחבירו יצרו גדול הימנו (שם).

ועוד טעם נראה בזה, על פי מה שאמרו חכמינו ז"ל על לומדי תורה, דאם זָכָה נעשית לו סם חיים, לא זָכָה נעשית לו סם המות. וממילא בישראל כיון שקיבלו את התורה, על כן אם אינה זוכה והוא בכלל

¹ בגמרא חולין (יג): אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוח, אין מינין באומות עובדי כוכבים [פירש"י: מין, זה האדוק בעבודת כוכבים. זמין ישראל חמור ממומר לעבודת כוכבים, שהמין אדוק בה וכל מחשבותיו לה]. והא קא חזינן דאיכא, אימא אין רוב עובדי כוכבים מינין [הלכך הוּוּ להו מינין מיעוטא, ולמיעוטא לא חיישינן]. סבר לה כי הא דאמר ר' חייא בר אבא א"ר יוחנן, נכרים שבחוצה לארץ לאו עובדי עבודת כוכבים הן, אלא מנהג אבותיהן בידיהן. אמר רב יוסף בר מניומי אמר רב נחמן אין מינין באומות עובדי כוכבים [כלומר אין תורת מין על מין עובד כוכבים], למאי, אילימא לשחיטה, השתא שחיטת מין דישראל אמרת אסירא, דעובד כוכבים מיבעיא [כל שכן שאדוק וסתם מחשבותיו לה, ואסורה בהנאה]. אלא למורדין [כבור, דאמרין באין מעמידין (עבודה זרה כו): המינים מורדין אותן לבור כו' אבל העובדי כוכבים והרועים בהמה דקה אפילו ישראל לא מעלין ולא מורדין], השתא דישראל מורדין, דעובדי כוכבים מיבעיא. אמר רב עוקבא בר חמא לקבל מהן קרבן [דמקבלין קרבן מכולן, ומקריבין אותו למזבח. אבל במין ישראל לא, כדקתני סיפא דהך מתניתא חוץ מן המומר לנסך את היין ואע"פ שאינו מומר לשאר מצות והביא קרבן אין מקבלין הימנו, כדתריצנא לעיל בפירוקן (דף ה.)], דתניא מָכַם וְלֹא כוּלְכֶם, להוציא את המומר, מָכַם, בכס חלקתי [להוציא את המומר] וְלֹא בעובדי כוכבים [דאפילו המינין כשרין וכו'].

² בגמרא יומא (עב): אמר רבי הירושע בן לוי, מאי דכתיב [ותחתן ד, מד] וְזֹאת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ מִשָּׁה, זכה ללמוד לשמה ולקיימה] נעשית לו סם חיים, לא זכה נעשית לו סם מיתה, והיינו דאמר רבא דאומן לה סמא דחייא, דלא אומן לה סמא דמותא. אמר רבי שמואל בר נחמני, רבי יונתן רמי, כתיב (תהלים יט, ט) פְּקוּדֵי ה' יִשְׂרָאֵל מִשְׁמַחֵי לֵב, וכתיב (תהלים יח, לא) אֲמַרְתָּ ה' צְרוּפָה, וזה משמחתו, לא זכה צורפתו [ביסורין ובגיהנם]. ריש לקיש אמר מגופיה דקרא נפקא, זכה צורפתו לחיים, לא זכה צורפתו למיתה.

ובגמרא שבת (פח): אמר רב חננאל בר פפא, מאי דכתיב (משלי ח, ו) שָׁמְעוּ כִּי נְגִידִים אָדָּבָר, למה נמשלו דברי תורה כנגיד, לומר לך מה נגיד זה יש בו להמית ולהחיות, אף דברי תורה יש בהם להמית ולהחיות. היינו

המשמאילים בה, הרי תורתו נעשית לו סם המות חס ושלום, ועל כן יש בישראל מינים, מפני שמהתורה עצמה לוקחין דברי מינות חס ושלום". מה שאין כן באומות העולם, שלא ניתנה להם התורה.

ח

ובה יובן מה שעל הפסוק עם 'נָבֵל', לדורשת הספרי מתפרש על המינים, תירגמו דְקָבִילוּ אוֹרְיִיתָא. דהכוונה דלפי שקיבלו התורה, לכן באם משמאילים בה נעשה סם המות, ונגרם להם להפוך דברי התורה לדברי מינות, בפשטים זרים שלא כהלכה

והשתא יובן פירוש האונקלוס, דשפיר מתרגם גם על תיבת עם נָבֵל שלפי פירוש הספרי נמצא דפירושו על המינים, ולזה אמר דְקָבִילוּ אוֹרְיִיתָא, דמזה נמשך שהוא עם נָבֵל, היינו מה שבקוה"ר יש בתוכם גם מינים. דע"י שקיבלו את התורה הק', הרי היצו"ר מתגרה בהם ביותר, ולכן אצל המשמאילים בה שלא למדו כהוגן, נעשה להם תורתם לסם המות, להפוך דברי אלקים חיים לדברי מינות ח"ו].

ט

ישוב קושיא ד

וההמשך בזה לאמרו נָבֵל 'וְלֹא חָכֵם', הוא כמו שאמרו איהוה חכם הרואה את הנולד. ואמר הנביא הַמְאָמִין לֹא יְחִישׁ, שאינו מתבהל ממה שעדיין לא נתקיים דברי הנביאים, אלא ממתין ומצפה על העתיד. מה שאין כן מי שאינו מאמין, אינו מביט על העתיד רק על ההווה, ולכן נאמר עליהם וְלֹא 'חָכֵם' לראות את הנולד [ולפרש הקישור וההמשך עם סיפא דקרא עם נָבֵל 'וְלֹא חָכֵם' (קושיא ד), אפשר לומר על פי מה שאמר הנביא בישע"י (כה, טז) הַמְאָמִין לֹא יְחִישׁ.

ופירושו"י כי מי שהוא מאמין בהש"ת ובתורתו הק', יודע שכל היעודים הטובים הכתובים בדברי התורה והנביאים, כולם יתקיימו, כל נקודה וקוצו של יו"ד שבהם. ואף שעכשיו עדיין אין רואין כלום, ואדרבה רואין השפלות גדול מאד והסתרת פנים גדולה, אף על פי כן אינו ממהר לומר אם אמת הוא ימהר לבוא, רק ממתין ומצפה באמונה שלימה על דברי הנביאים, בבחינת וְאֵף עַל פִּי שְׁיִתְמַהֲמַה עִם כָּל זֶה אַחֲכָה לֹא בְּכָל יוֹם שִׁבּוּא (נוסח אני מאמין, עיקר יב). מה שאין כן מחשבת המהירות, זה גורם לבוא לידי מינות חס ושלום.

י

והגה אמרו חכו"ל (תמיד לב) איהוה 'חָכֵם' הרואה את הנולד. ואם כן זהו פירוש הפסוק, עם נָבֵל, היינו מינים וכפירוש הספרי, ואמר דהסיבה הוא וְלֹא 'חָכֵם', דמפני שאינן בגדר 'חָכֵם' לראות את הנולד, והוא מה שעתידי לבא כשיתקיים דברי הנביאים בגאולה העתידה, ואינם ממתנינים ומחכים לביאת המשיח, על ידי כך הם באים חס ושלום לידי מינות. ושפיר מקושר הפסוק, דמפני כן הוא עם נָבֵל, מפני שהוא לֹא חָכֵם].

יא

ביאור הפסוק בקהלת: אֵל האמר וגו' כִּי לֹא מְחַכְמָה שְׂאֵלָתְ עַל זֶה

מי שרואה את הנולד, יודע שאף שההורות מתמעטין והולכין, אבל עוד יקום לעתיד לב דור שהוא גדול מכל

דאמר רבא, למיימינין בה (פירש"י: עטוקים ככל כחם, וטרודים לדעת סודה, כאדם המשתמש ביד ימינו שהיא עיקר) סמא דחיי, למשמאילים בה סמא דמותא.

וְעֵינִין בגמרא ברכות (יב:): דתניא (ולא תתורין) אַתְרֵי לְבַבְכֶם (שלה טו, טז), זו מינות. וכן הוא אומר אָמַר נָבֵל בְּלִבּוֹ אֵין אֱלֹקִים. - ופירש שם רש"י: מינות. אותם ההופכים טעמי התורה למדרש טעות ואליל: וכן הוא אומר אָמַר נָבֵל בְּלִבּוֹ אֵין אֱלֹקִים. ואין לך נבל מן ההופך דברי אלקים חיים.

כדמפרש שם ברש"י: הַמְאָמִין לֹא יְחִישׁ. המאמין דבר זה, לא ימהרנה, לא יאמר אם אמת הוא ימהר לבא.

וְזו"ל רבינו ביואל משה (ב, קכו) על דברי הפסוק ולשון רש"י דלעיל: כי אך האינם מאמינים אומרים שאם דברי הנביא אינו ממהר לבוא הוא ח"ו אינו אמת. אבל המאמין אינו מביא ראיה כלל מה שאינו ממהר לבוא.

ובעל הגאולה (סוף סימן נא): והמאמין לא יחיש אף אם לא לפעמים איהו ענין שלא יוכלו להבינו על אתר. ובס"ג וּרְאָה תְּשִׁי"ז: דער פסוק זאגט וְהַמְאָמִין לֹא יְחִישׁ, א אַמְת' דִּיגַעַר מְאָמִין 'אֵיילט' זיך נישט, [נאָר] דער גלייבט אַז ס'וועט 'נאָכקומען'.

הדרות. ולזה אמר אל תאמר שהימים הראשנים היו טובים מאלה, ולא יהיה עוד דור טוב מזה, כי לא 'מִחֲקֵמָה' שְׁאֵלְתָּ עַל זֶה, כי 'החכם' הרואה את הנולד ידוע שלא כן הוא

[ועל דרך זה יש לפרש בהפסוק (קהלת י'): אל תאמר מה הִיָּה שְׁהִימִים הָרִאשִׁימִים הָיוּ טוֹבִים מֵאַלֶּה, כי לא 'מִחֲקֵמָה' שְׁאֵלְתָּ עַל זֶה.

דהנה אנו רואין שהדורות תמיד מתמעטים והולכים, וכח התורה מתמוטט, ונראה לעיני כשר כאילו חס ושלום יִכְלֶה כח התורה לגמרי.

אמנם האמת אינו כן, שהרי בקרוב יעמוד דור גדול שהוא יותר מכל הדורות הראשונים, והיינו בעת שיבוא מלך המשיח. וכמו שאמר הפסוק (ישעי' נב, ג) הִנֵּה יִשְׁפִּיל עֲבָדֵי יְרוּם וְנִשְׂא וְנִבְּה מְאֹד, ואיתא בתנחומא (תולדות, סימן ד) יְרוּם מאברהם, וְנִשְׂא ממושה, וְנִבְּה ממלאכי השרת^א, שהמלך המשיח יהיה יותר גדול ממושה רבינו^ב. ובכלל יהיה כל הדור ההוא דור דעה וברום המעלות.

וממילא אף שעכשיו רואין רק ששפלות הדור הוא גדול מאד, וגם כח התורה כהיום הכל הוא רק מבח דורות הראשונים, שאילו לא הם לא הִיָּינוּ מבינים אפילו מצוה אחת. וגם אפילו דבריהם של הראשונים עצמן אין אנו מבינים ומשיגים בשלמות, ומהאי טעמא אי אפשר לחלוק לנו על הראשונים^ג. אף על פי כן אין לנו לומר רק שְׁהִימִים הָרִאשִׁימִים הָיוּ טוֹבִים מֵאַלֶּה, כי לא 'מִחֲקֵמָה' שְׁאֵלְתָּ עַל זֶה, שאם היו רואין את הנולד שהוא בחינת 'חכמה', אוי יבינו ויראו שעוד יבוא בעולם דור שיהיו יותר גבוה מכל הדורות הראשונים, ויתרבה כח התורה במדה גדולה ומרובה שאין ערוך אליה^ד].

יב

עוד ביאור בלשון התרגום: דְּקִבְּלוּ אוֹרְיִיתָא וְלֹא חֲכִימוּ

איתא במדרש שבנוים יש חכמה, אבל לא תורה. ולכן יתכן אצלם שיתרבה חכמתם בעיני העולם בהמשך הדורות. אבל

^א כן הוא גירסת הילקוט שמעוני (בישעי' רמז תעו) בדברי התנחומא.

^ב וביאורו עיין ביואל משה (א, לו), ובדברי יואל בהעלותך (עמוד רמג), ולקהלת (אות ב), ועוד.

^ג ועיין בזה בשו"ת דברי יואל (ב, ב).

^ד ועיין בחינה זו וביתר ביאור בדברי רבינו בליל שמחת תורה תרצ"ז (נדפס בדברי יואל לשמח"ת, אות כב) וז"ל: והנה אמרו רז"ל (ברכות יב): דלדברי בן זומא לא יזכירו עוד יציאת מצרים לימות המשיח, שנאמר (ירמי' כג, ז) הִנֵּה יָמִים בָּאִים נְאֻם ה' וְלֹא יֵאמָר עוֹד חֵי ה' אֲשֶׁר הָעֵלָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כִּי אִם חֵי ה' אֲשֶׁר הָעֵלָה וְגו' ומכל הָאֲרָצוֹת אֲשֶׁר הִדְרָחְתִּים שָׁם, וְאֵף לְדַבְרֵי חֲכָמִים דְּסִבְרֵי לֵהוּ דְלֹא תִיעֶקֶר יְצִיאַת מִצְרַיִם מִמְקוֹמָהּ, מִכֹּל מְקוֹם תְּהֵא שֶׁעֲבָדוּ מִלְכּוּת עֵינָק וְהִזְכַּרְתָּ יְצִיאַת מִצְרַיִם טַפַּל לָהּ וְכו'. וטעמא דמילתא לפי שנסי הגאולה העתידה יהיו גדולים בבחינתם ביתר שאת ויתר עז מכל הגאולות הקודמות, עד שנסי יציי"מ יהיו רק טפל לה. ועל כן יהיו הימים הבאים עיקר. ○ ולא כמו שנראה לפי המצב של עכשיו שהימים הראשונים היו טובים מאלה, וכמו שפירש רש"י (תבוא כח, טו) ע"ה פ בבקר תאמר מי יתן עֵרֶב, ויהיה הערב של אמש, ויִעֲרֵב תֵּאמַר מִי יתן בָּקָר, בוקר של שחרית. לפי שהצרות מתחזקות תמיד וכל שעה מרובה קללתה משלפניה, ולפי המצב של עכשיו נראה שהימים שעברו על ישראל מלפנים בנסי יציאת מצרים וכדומה, היו טובים מאלה. ○ אמנם מי שמאמין בהקב"ה ובטוח בחסדו, הוא יודע אשר הבטחתו יתברך לא תשוב ריקם, ועוד ישוב ירחמינו ויגאלינו במהרה גאולת עולם, וגדול יהיה כבוד הבית האחרון יותר מן הראשון, והימים הבאים יהיו גדולים וטובים הרבה יותר מכל הימים הראשונים שהיו מקדם. ○ ובזה אפשר לפרש הכתוב אל תאמר מה הִיָּה שְׁהִימִים הָרִאשִׁימִים הָיוּ טוֹבִים מֵאַלֶּה, כי לא 'מִחֲקֵמָה' שְׁאֵלְתָּ עַל זֶה, על פי מה שאמרו רז"ל איזהו חכם הרואה את הנולד. ואלמלי ראית את הנולד העתיד לבוא על ישראל אחר הגאולה, הלא ראה תראה שהימים אשר יבואו אז יהיו טובים מכל הימים הראשונים אשר היו מעולם, ואם כן ראוי לאדם להיות נכון לבו בטוח בהש"ת ובחסדו הגדול כבר מעתה, ולראות גם הימים האלה כאילו הם טובים ומועילים, על ידי הבטחון בהקב"ה אשר כל דבריו אמת וצדק ודבר אחד מדבריו לא ישוב ריקם. ועל דרך שפירש השל"ה הק' (פרשת בשלה) על אומרם רז"ל (שמות רב, כג, ה) עֲתִידִין יִשְׂרָאֵל לומר שירה 'לעתיד לבוא', והכוונה דישאל בעודם בגלותם בהסתרת פנים שעדיין אין רואין שום התנוצצות ישועה, עתידין שיאמרו שירה על הנסים של הגאולה 'העתידה לבוא אליהם, ואף על פי שלא נגאלו עדיין, דבטחונם בהש"ת שיקיים הבטחתו וקרובה ישועתו לבוא חזק כל כך עד שנחשב בעיניהם כאילו כבר נתקיים, ועל כן הם עוקרין לומר שירה אף בטרם יבוא. [ועיקר פירושו זה הזכיר רבינו בקצה גם בדרשת ראש השנה תרפ"ו (נדפס בדברי יואל לר"ה אות פד, ד"ה וכוה יל"ע)].

אצל בני ישראל חכמתם מקושר עם התורה, ולכן כשכח התורה מתמעט, על כן גם החכמה מתמעט אצלם נגד חכמת דורות הראשונים. ולזה אמר דקבילו אורייתא ונתקשר חכמתם בתורה, ולכן בהמשך הדורות וְלֹא חֲכִימוּ [ועוד אפשר לפרש בלשון התרגום שפירש עמא דקבילו אורייתא וְלֹא חֲכִימוּ, על פי מה דאיתא במדרש¹⁰, אם יאמר לך אדם יש 'חֲכִמָּה' בגוים, תאמין. יש 'תוֹרָה' בגוים, אל תאמין.

יב

וכן אנו רואין שבדורות האחרונים ההתחכמות בדברי העולם הזה, הוא יותר גדול אצלם מבדורות הראשונים. והענין הוא כדאיתא בזוהר הקדוש¹¹ ברמו הפסוק (נח ו, יא) בְּשֵׁנַת יָשָׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה לְחַיֵּי נֹחַ וְגו' נִקְקְעוּ כָּל מַעֲיֹנֵת תְּהוֹם רַבָּה, כי בשנת ת"ר לאלף הששי, יפתחו תרעין דחכמתא. ורק על ידי שלא זכו, הלך השפעת התרעין דחכמתא לצד האחר, בחכמת העולם הזה¹². וע"כ רואין שבדורות האחרונים נתרבה החכמה בדברי העולם. מה שאין כן חכמת התורה הוא מתמעט והולך בעוה"ל בהמשך הדורות.

יד

וכל זה מפני שאצל האומות, החכמה שלהם אינו נובע מכח התורה הקי". אמנם אצל בני ישראל אשר החכמה שלהם הוא מקושר בחכמת התורה, על כן מכיון שכח התורה מתמעט, ממילא מתמעט אצלם גם החכמה והתבונה, וחכמתם אינם חכמה לעומת גודל חכמתם של דורות הראשונים.

טו

וזה פירש התרגום עמא דקבילו אורייתא, על כן לֹא חֲכִימוּ, שעל ידי שקבלו את התורה ממילא נתקשרו נפשותם בחכמת התורה. ועל כן בדורות האחרונים כשהתורה מתמעט, אין גם חכמה¹³. מה שאין כן באומות העולם שחכמה שלהם אינו נובע ממקור התורה, שייך אצלם שבדורות האחרונים יהיה להם יותר חכמה מבדורות הראשונים.

¹⁰ באיכה רבה (ב, כ): מְלָכָה וְשָׂרֵיהָ בְּגוֹיִם אֵין תוֹרָה (איכה ב, ט). אם יאמר לך אדם יש 'חכמה' בגוים, תאמן, הדא הוא דכתיב (עובדי א, ה) וְהִנְבְּרִיתִי חֲכָמִים מֵאֲדוּם וְתִבְוֹנָה מֵהַר עֶשְׂוֹן. [ואם יאמר לך אדם] יש 'תורה' בגוים, אל תאמן, דכתיב מְלָכָה וְשָׂרֵיהָ בְּגוֹיִם אֵין תוֹרָה.

¹¹ בזוהר הקדוש (וירא דף קיז): וּבְכָל שְׁתֵּין וְשְׁתֵּין מִהֵוּא אֵלֶּף שְׁתֵּיתָאָה, אֲתַתְּקָה ה"א, וְסִלְקָא בְּדִרְגוּי לְאֲתַתְּקָא. וּבִשְׁתֵּי מָאָה שָׁנִין לְשְׁתֵּיתָאָה, יִתְפַּתְחוּן תַּרְעֵי דְחֲכִמְתָּא לְעִילָא, וּמִבְּוֵיעֵי דְחֲכִמְתָּא לְתַתָּא, וְיִתְתַּקֵּן עֲלֵמָא לְאֵלְעָא בְּשְׁבִיעָאָה, כְּבַר נֵשׁ דְּמִתְתַּקֵּן בְּיוֹמָא שְׁתֵּיתָאָה מְכִי עֵרֵב שְׁמֵשָׁא לְאֵלְעָא בְּשַׁבְּתָא, אוֹף הָכִי נְמִי. וְסִימְנָהּ, בְּשֵׁנַת יָשָׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה לְחַיֵּי נֹחַ וְגו' נִקְקְעוּ כָּל מַעֲיֹנֵת תְּהוֹם רַבָּה.

¹² וז"ל רבינו בס"ג בראשית תשט"ו (לשון קדשו קונטרס קסו, אות מז-נא): אַזוּי שְׁטִיט אֵין זוּהַר הַקְדוּשׁ [בפסוק] בְּשֵׁנַת יָשָׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה לְחַיֵּי נֹחַ, אַז אֵין שְׁנַת ת"ר [לאלף הששי] וועט אַרְאָפּוּמַעַן גְּרוּיסע מַעֲיֹנֵת הַחֲכִמָּה אויף דער וועלט. [און דערוויל] הָאָט מַעַן גְּאָרְנִישְׁט גַעטראָפֵן, און ס'איז גְּאָרְנִישְׁט גַעווען [קײן ריבוי חכמה, ואדרבה] די דורות זענען [נאך מער] מִתְמַעֲטִין וְהוֹלְכִין פֿון שְׁנַת ת"ר אָן. ○ ס'איז גַעווען אפילו [אזעלכע] וואָס זיי האָבן גַעהָאָט דַעם חֲשׁוֹבן פֿונעם זמן, אַז ס'הָעֵט גַעווען גַעווען [משנת ת"ר שרין] נאָכֵן זמן גַעווען, הָעֵט עס גַעווען גַעווען. ○ נאָך [הענין] האָט כִּין אַז דאָס דור הָאָט נִישְׁט זוּכָה גַעווען, זענען די אֵלַע מַעֲיֹנֵת הַחֲכִמָּה אוועקגעגאַנגען אֵין די 'אַנדערע זייט', [וכמו שרואין] ס'איז אַרְאָפּגעקומען הַתְּחַכְּמוֹת אֵין די 'גִּשְׁמוּיֹת הָעוֹלָם', פֿאַרשִׁידענע הַתְּחַכְּמוֹת. [און] רוב פֿון די דְּבָרִים הַמְּתַחַדְשִׁים פֿון די אֵלַע חֲכָמוֹת [העולם], רובָא דְרַבָּא ברענגען לְדַבֵּר עֲבִירָה, די אֵלַע הַתְּחַכְּמוֹת יַעֲרֵד די זייט. [על כל פנים] די מַעֲיֹנֵת הַחֲכִמָּה זענען אוועק, ס'איז נִישְׁט פֿון די 'קְדוּשָׁה', ס'הָאָט נִישְׁט דַעַת'. [ווייל] אַז מ'הָאָט נִישְׁט זוּכָה גַעווען ס'זאָל זיין, איז עס אוועק אֵין די זייט. אַזוּי זענען די אֵלַע ענינים, ס'איז דאָ די השפעה וואָס ס'קומט אַרְאָפֵ ביי יַעֲרֵד ענין, [ואם אינם זוכים] פֿאַלֵט עס אוועק אֵין די זייט.

¹³ אלא מהשפעת השמים שלהם, דכל אומה יש לה שר למעלה המשפיע עליהם, ומשם באה כל השפעתם וגם השפעת החכמה שלהם. מה שאין כן בני ישראל אין להם שום שר, אלא הם מושפעים מהקב"ה לבדו, ולכן גם חכמתם היא אך מהתורה הקי'. (דברי יואל).

¹⁴ וכן אתי שפיר דברי התרגום יונתן, שמפרש עמא דהוון טפשיין, וקבילו אורייתא וְלֹא חֲכִימוּ. ולדבריו פי' נבל הוא טפשים, דלפי זה שפיר אמר כתב דבר והיפוכו. אבל מוסיף לומר וְקִבְּלוּ אֵין חֲכִימוּ, לפרש דזהו הסיבה מה שלא נתרבה החכמה אצל ישראל, אף אם אצל האומות יתכן שיתרבה חכמתם בדורות אחרונים יותר, דזהו לפי שהם קבלו התורה, והם בני בניה של תורה אשר חכמתם מקושר במקור התורה והקדושה, ובחינת חכמה זו הוא מתמעט והולך, עד שנוכה לביאת משיח צדקנו, ואז יהיו הימים העתידיים טובים מן הימים הראשונים, וכמבואר לעיל. (מיושב היטב כל הודקדוקים הנוכחים בקושיא דה-).

טז

ישוב הקיטיות בהפמרת שובה

הקדמה לישוב קושיא א-ג

איתא במדרש, דאצל קריעת ים סוף מען המקמרת מה בין אלו לאלו, והרי גם ישראל חטאו בג' עונות החמורות. והשיב הקב"ה הללו כאונם ומתוך שעבוד וטירוף הדעת, והללו ברצון

[והנה איתא במדרש^ז כי השר של ים מען מה בין אלו לאלו, הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה^ח, הללו מגלי עריות והללו וכו'. ואמר לו הקב"ה, שומה שבועלם, אַתָּה דָן שׁוֹגֵג כְּמוֹזֵד וְאוֹנֵם כְּרָצוֹן, והלא ישראל לא עשו אלא מתוך שעבוד וטירוף דעת.

יז

וקשה היכן מצינו שהמצריים יאנסו את ישראל על ג' החמורות.

ועוד דהלא ג' החמורות אסור אף במקום אונם, ואם כן מהו התירוץ דהללו כאונם

והקשו המפרשים היכן מצינו שהמצריים יאנסו את ישראל לעבוד עבודה זרה. דאף שמצינו שעל ידי השעבוד נמשכו ישראל אחר מעשיהם, וכמו שפירש השל"ה הקדוש^ט במאמר הכתוב וַיִּרְעוּ אֶתְנֵן הַמִּצְרַיִם (חבוא כו, 1), שעשו אותנו רעים וחטאים. אבל לא מצינו שכפו אותם בכפיה שיעבדו עבודה זרה. ותו דלכאורה אין זה תירוץ לגבי עבודה זרה וגילוי עריות כי היה כאונם, שהרי הם ביהרג ואל יעבור^י, דמחוייבין למסור נפשו אפילו במקום אונם^{יא}. ואם כן אכתי הוי חטא, אפילו כשהיה כאונם].

יח

והנראה בזה, דאין הכוונה באומרו הללו כאונם, שלא היה חטא כדבר. כי בוודאי היה חטא, והוצרכו לשוב בתשובה, וכמו שכן עשו תשובה קודם צאתם ממצרים. אמנם לאחר התשובה שפיר יש בזה התנצלות ולימוד זכות גדול, מה שמעיקרא לא חטאו ברצון רק כאונם, ומתוך שעבוד וטירוף הדעת

ואמנם נראה לפרש דבאמת לא היה זה תירוץ על גוף העבירה שעבדו עבודה זרה, כי על העבירות בודאי היו צריכין לעשות תשובה ולבקש כפרה. אמנם לאחר שעשו תשובה היה בזה התנצלות גדול ולימוד זכות לכפר חטאם.]

^ז בילקוט שמעוני (בשלח רמז רלד): וְהַמִּים לָהֶם חֶמָה (בשלח יד, כט). שירד ס"מ ואמר לפניו, רבונו של עולם [וכין לא עבדו ישראל עבודה זרה במצרים ואתה עושה להם נסים. והיה משמע קולו לשר של ים, ונתמלא עליהם חמה, וביקש לטבען. מיד השיב לו הקב"ה, שומה שבועלם, וכי לדעתם עבדו, והלא לא עבדו אלא מתוך שעבוד ומתוך טירוף דעת, ואתה דן שׁוֹגֵג כְּמוֹזֵד וְאוֹנֵם כְּרָצוֹן. כיון ששמע שר של ים, אותה חמה שנתמלא על ישראל הַחֲזִירָהּ עַל מַצְרַיִם, שנאמר (שם, כח) וַיִּשְׁבוּ הַמִּים, ששבו מישראל על מצרים.

^ח כלשון זה מובא בכמה פסרים הק' (ומהם בתולדות יעקב יוסף פ' יתרו, ועוד). וכנראה שמקורו מלשון הזוהר הק' (תרומה דף קע): בזה, וז"ל: אֵלָא בְּזַמְנָא דַּיְשְׁרָאֵל אֲעַבְרוּ לְגַבֵּי יַמָּא, וְבַעַז קוֹדֶשָׁא בְּרִיךְ הוּא לְמַקְרַע לִוְן יַמָּא דְסוּפָא, אֶתָּא וְרַבֵּי הוּא מְמַנָּא דְעַל מַצְרַיִם, וְבַעַז דִּינָא מְקַמֵּי קוֹדֶשָׁא בְּרִיךְ הוּא. אֲמַר קַמֵּיהּ, מַאֲרִיָּה דְעַלְמָא, אֲמַאי אַתָּ כְּעֵי לְמַעְבַּד דִּינָא עַל מַצְרַיִם וְלְמַקְרַע יַמָּא דַּיְשְׁרָאֵל, הָא כְּלָהוּ חַיִּיבִין קַמָּךְ, וְכַל אֲרַחֵךְ בְּדִינָא וְקִשְׁטֵי. אֲלִין פְּלַחֵי כּוֹכְבִים וּמַזְלוֹת, וְאֲלִין פְּלַחֵי כּוֹכְבִים וּמַזְלוֹת. אֲלִין בְּגַלּוּי עֲרִיזוֹת, וְאֲלִין בְּגַלּוּי עֲרִיזוֹת. אֲלִין אוֹשְׁדֵי דְמִין, וְאֲלִין אוֹשְׁדֵי דְמִין. כְּהֵהֵא שְׁעֵתָא הָהּ קָשָׁה קַמֵּיהּ, לְמַעְבַּר עַל אֲרַח דִּינָא וְכוּ', וְאֲלַמְלֵא דַּאֲשַׁגַּח קוֹדֶשָׁא בְּרִיךְ הוּא בְּזִכְוֹת אֲבָרְהָם, דְּאַקְדִּים בְּצַפְרָא לְמַעְבַּד פְּקוּדָא דְמַאֲרִיָּה וְרַעוּתָא דִּילֵיהּ וְכוּ' כְּלָהוּ אֶתְאַבְדִּי בְּיַמָּא וְכוּ'.

ועיין עוד במדרש תהלים (מיומר א, טו, כ) לענין לעתיד לבא, שבאים שרים ומקרטגים אלו עובדי ע"ז ואלו עובדי ע"ז. - וכעין זה בילקוט שמעוני (ישעי' רמז תקז), אם אלו עובדי ע"ז אף אלו עובדי ע"ז וכו', אומר הקב"ה וכו' אני מלמד ומדבר עליהם בצדקה ומושיעין, שנאמר (ישעי' סג, א) אֲנִי מְדַבֵּר בְּצַדְקָה רַב לְהוֹשִׁיעַ, ובאיוו צדקה וכו', בצדקה שעשיתם עמי שקבלתם את התורה, שאלמלא כן היכן היתה מלכותי וכו'.

^ט בשל"ה הק' (מסכת פסחים, ביאור ההגדה אות י) וַיִּרְעוּ אֶתְנֵן [הַמִּצְרַיִם]. קשה לו להמגיד, וַיִּרְעוּ לָנוּ? היה לו לומר, אלא הפירוש הוא עשו אותנו רעים וְחַטָּאִים, ללמוד ממעשיהם.

^י כמבואר בגמרא סנהדרין (עד), וברמב"ם (יסודות ה, ב), ושו"ע (יו"ד קנז, א). [וע"ע להלן בלשון השמות רבה (טז, ב)].
^{יא} ואם כן גם כאונם עבירה היא, ויש קצת מקום לקטרג עדיין. אבל מכל מקום יש חילוק בין אונס לרצון לענין העונש, דבאונס פטור מכרת ומיתת בית דין אם עבר ולא נהרג, וכמבואר ברמב"ם (שם, ד) וברמ"א (יו"ד שם).

נאָר^{כה} וואָס'זשע דען .. [שזה ללימוד זכות כן] מ'איז נישט 'ביי זיך' [געוועזן, רק היה זה] מתוך שעבוד וְטִירוּף הַדַּעַת.

יט

.. דאָס איז נישט מִסְפִּיק [לומר שלא היה חטא בדבר מעיקרא, רק] דאָס איז נאָר אַ תִּירוּץ [להקל מהקטרוג לאחר התשובה, אבל לעולם] זיי האָבן געדאַרפט תְּשׁוּבָה טון, [און] זיי האָבן דאָךְ געהאַט הִרְהוּרֵי תְּשׁוּבָה, מ'האָט דאָךְ אַרײַנגעברענגט אין אידן [התעוררות תשובה ביציאת מצרים]. זיי האָבן געהאַט אַ הִרְהוּרֵי תְּשׁוּבָה דעמאָלטס - שטייט אין מדרש^{כי} - [ובפרט] ביים קָרְבֵּן פֶּסַח^{כז}.
און נאָכדעם, די אַלע טעג וואָס מ'האָט געציילט ביז מתן תּוֹרָה. זיי האָבן כְּסֻדֵּר דערנאָךְ תְּשׁוּבָה געטון.

כ

זיי האָבן געדאַרפט אָודאי פֿאַררעכטן די אַלע עֲבֻרוֹת וואָס זיי האָבן געטון, [און] דעס איז נישט קיין תִּירוּץ מִסְפִּיק אויף די עֲבֻרוֹת.
נאָר ס'איז [פֿאַרט] אַ חִילוּק פֿון די אומות הָעוֹלָם [שחוטאים ברצון, לישראל שחטאו מתוך אונס ושעבוד. ווייל] ס'איז אַ חִילוּק [צו] ווען איינער טוט מיט אַ קלאָרן דַּעַת, ער איז 'ביי זיך' ווען ער זינדיגט, צי מ'טוט עס מתוך טִירוּף הַדַּעַת.
[ועל כל פנים] לְגַבֵּי 'זיי' [כלפי אומות העולם], האָט עס געהייסן אַ בְּחִינָה ווי אַן אָנִס, [ולכן היה זה לתירוץ על טענת] 'מה בֵּינָן אֵלֹהֵי לְאֵלֹהֵי, [דשפיר יש חילוק גדול בין אלו לאלו]. ס'איז דאָ דאָךְ אַ לְמוֹד זְכוּת, אַז מ'איז נישט אינגאַנצן 'ביי זיך' [בשעת החטא].

כא

הוא על דרך שאמר הרה"ק רבי ר' זושא שמעולם לא ראה מלאך הנברא מעבירות של איש ישראל, שהיה שלם בגופו בלא שום פגם, כי על ידי שברון לבו על החטא, נחלש ונחמר כח המלאך המשחית אַזוי ווי דער זיידע זכרוננו לברכה אין ייטב פנים^{כח}, ברענגט פון רבי ר' זושא'ן.

^{כה} כאן מתחיל הריקארדינג.

^{כז} בשמות רבה (א, לו): וַיִּרְא אֱלֹקִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּדַּע אֱלֹקִים (שמות ב, כה) וכו'. רבנן אמרי, וַיִּרְא אֱלֹקִים, שעשו תשובה הבינונים. וגם הרשעים הרהרו לעשות תשובה, דכתיב (שיר השירים ב, ג) הִתְאַנְּה חֲנֻטָּה פְּגִיָּה. וידע אלקים, שאפילו אחד בחבירו לא היה יודע, אלא הקב"ה לבדו, וזה מכון את לבו וזה מכון לבו ועושי תשובה וכו'. ועל זה נאמר (בא יב, כב) וּלְקַחְתֶּם אָגָדַת אֲזוּב, כנגד שהשפילו עצמן - לעשות תשובה - כאזוב. ועוד שם (טו, א): דבר אחר עַת הִזְמִיר הַגֵּיעַ (שיר השירים ב, יב), כיון ששמע הקב"ה את ישראל שאמרו את השירה, אמר קול התור נשָׁמַע בְּאָרְצוֹ (שם), ששמע קולן של ישראל בזכות אברהם שהקריב תור וגזול. מה כתיב אחריו (שם, ג), הִתְאַנְּה חֲנֻטָּה פְּגִיָּה, אלו הצדיקים והישרים. וְהַגִּפְנִים סְפִדֵּר נִתְּנוּ רִיחַ, אלו הבינונים שעשו תשובה, מכאן ואילך קומי לָךְ רַעֲיָתִי פְתִי וּלְכִי לָךְ (שם).

^{כח} כמבואר בשמות רבה (טו, ב): מִשְׁכּוֹ וְקָחוּ לָכֶם צֹאן (בא יב, כא). הדא הוא דכתיב (ישעי ל, טו) בְּשׁוּבָה נִנְחַת תְּשׁוּעוֹן. תנינן (פסחים כה). בכל מתרפאין, חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים. כיצד, שאם יאמרו לו לאדם בא והרוג את הנפש ואתה מתרפא, אל ישמע להן וכו'. וכן אתה מוצא לישראל כשהיו במצרים היו עובדין עבודת כוכבים ולא היו עובדין אותה, שנאמר (יחזקאל כ, ח) אִישׁ אֶת שִׁקּוּצֵי עֵינֵיהֶם לֹא הִשְׁלִיכוּ. אמר לו ר' הקב"ה למשה, כל זמן שישראל עובדין לאלהי מצרים לא יגאלו, לָךְ ואמרו להן שיניחו מעשיהן הרעים ולכפור בעבודת כוכבים, הן הדא הוא דכתיב 'מִשְׁכּוֹ' וְקָחוּ לָכֶם, כלומר מִשְׁכּוֹ ידיכם מעבודת כוכבים, וְקָחוּ לָכֶם צֹאן ושחטו אלהיהם של מצרים ועשו הפסח, שבכך הקב"ה פוסח עליכם, הוי בְּשׁוּבָה נִנְחַת תְּשׁוּעוֹן.

^{כח} כן הוא בספר רב טוב (בלק, ד"ה א"י לא הביט): לא הביט אָן בְּעֵינֶיב. על דרך שפירש מורי זקניי זה"ה [היש"מ, כפסוק] (איכה א, כב) תְּבַא קֶל רַעְתָּם לְפָנַי, 'שהם' מה שעושים הוא כולו רע, אם שידעת פי רבות אנהתי ולכי דני גם בשעת מעשה, ושוב אינו כולו רע. וכומו שאמר רביה"ק ר' זוסא זה"ה שלא ראה מלאך שְׁלֵם מעבירה של ישראל המאמין בה', כי אם יש בלא ראש, או בלא יד ורגל, כי ישראל אפילו בשעת מעשה כואב בלבו ונאנח, ובוז בשברו אֲכַרֵּי הַמְּלָאךְ, עכ"ד. וזהו שאמרו (ברכות ז) טובה מְרֻדוֹת אחת בלבו של אדם, הדינו בעת החטא

דער רבי ר' זושא האָט געזאָגט: ער האָט נאַכנישט געזען [מעולם] אַ מלאַך פּון אַ
'אידישע' עבירה [וואָס] ער זאָל זיין 'גאַנץ', [נאָר] ס'איז אים [אַלץ] צובראַכן עפעס אַן
אַר.

דורך דעם 'קרעכץ' וואָס מ'טוט, אפילו [ווען] מ'טוט די עבירה, איז [אַבער] אַ איד
צובראַכן, ס'טוט אים וויי דאָס האַרץ, ער 'ווייל' עס נישט טון.
נאָר ער איז נישט ביי זיך, ער איז זיך נישט בפּתח מתגבר צו זיין^{כב}.

וּאָפּ שאין זה תירוץ על העבירה, דסוף סוף עשה איסור. אבל מכל מקום הוא מיקל הרבה בעונש, ויש בו לימוד וכות גדול.
הגם ס'איז נישט מספיק [לחרץ] אויף דער גוף הַעבירה, [שאין בוה סיבה 'להתיר'
העבירה]. אָבער 'דאָך' איז עס אַ לימוד זכות, מ'זאָל אים אַביסל מיקל זיין [עונשו
וכפרתו], ווייל ס'איז אַ חילוק [ביין] די עבירה, 'וויאזוי' מ'האָט [עס] געטון.

וממעם זה כתב הרמב"ם דמשקל העונות והזכויות, נשקל רק ע"י הקב"ה שהוא קל דעות, כי רק הוא יתברך יכול
לשקול פנימיות לבו של אדם, ועומק המחשבה ושורשה, ועד כמה היה החמא באמת שלא מרצונו או ח"י ברצון.
ולכן כשהאדם שב בתשובה הקב"ה בעצמו מעיד עליו בזה

איבערדעם זאָגט דאָך דער רמב"ם אין הלכות תשובה^ל [דמה שהעולם והאדם נידון
לפי] רוב זכיות און רוב עונות, [דאָס] גייט נישט לויטן 'מספר' [העונות והזכויות בכמות, רק
לפי משקלם באיכות, ווייל] ס'איז פאַרהאַנדן אַן עוֹן [אחד] וואָס ער איז מְכַרְיע 'אַסאָך'
[זכיות], און ווידעראום [איז פאַרהאַנדן] זכיות [און] מצות וואָס ס'איז 'אַסאָך' מְכַרְיע
[דמצוה אחת מכריע הכף לזכות נגד כמה עונות. און] דעס קאָן קיינער נישט באַוועגן^{לא}, קיין
שום מלאַך [און] קיין שום בית דין, נאָר דער בורא עולם אליין, קל דעות ה'לב.

עצמו, יותר ממאה מלקיות. וזהו שאמר לא הביט און ביעקב, כי בשעת החטא ה' אלקיו עמו ותרועת מלך בו,
מלשון תרעם בשקט בך (תהלים ב, ט), לשון שביה, שלבו נשבר בקרבו מאימת מלך מלכי המלכים ב"ה, והבן.
ועוד שם [ויקרא, ד"ה אם עולה]: וכמו שאמרו בשם הרה"ק ר' יזשא זלה"ה, שראה מלאכים הנעשים ממצות
ומעשים טובים, הם בריאים תמימים ושלימים, אבל הנעשים מחטאים ופשעים הם כולם בעלי מומין, כי אף
בעשיית החטא, בעומק לבבו יתחרט, אלא שיצר הרע אונסו, ועל ידי זה נעשה מום בס. ◦ כזוה פירש מורי זקני
זלה"ה תבא כל רעתם לפניך, 'כל' דייקא, באַשר עוללת לי על כל פשעי, כאילו היה כולו פשע, ובאמת אינו כך,
כי רבות אנהתי בשעת מעשה ולבי דיי, עכ"ד. וזהו שאמר דוד (תהלים לח, ט) ה' נגדך כל תאנתי שהם נגד רצונך,
אבל יאנהתי מפק לא נסתרה, מה שאני מתאנתי בשעת מעשה.

ו"ו רבינו ב"ג יוחי תשי"ז: די תשובה אפילו [ווען] ס'נצט נישט חס ושלום, ווייל ס'איז נישט קיין תשובה
שלימה, אבער 'עפעס' נעמט עס אראפ פונעם חטא. ◦ מ'זאגט דאך נאך, [אַן] דער רבי ר' זושא האט געזאגט, ער
האט נישט געזען נאך, אַ חטא פון אידישע עונות וואָס זאל זיין גאַנץ אַ מלאַך, אַ מלאַך פון אַ אידישן עוֹן ער
זאל זיין גאַנץ, [נאָר] איינעס איז אַן אויג אויסגעקלאפט, [און] איינער איז מוחא תבירא, רישא תבירא. [ווייל] מיט
דעם וואס מ'גיט אַ 'קרעכץ', און מ'איז אמאל מְהַרְהַר בתשובה, מ'זאזט אמאל אַ 'טרער' פארן בורא כל
עולמים, [אין] על כל פנים מ'נעמט פון דעם מְשֻׁחֵת 'עפעס' אראפ, ער ווערט אביסל שוואכער.

ב' רמב"ם (תשובה ג, א, ב): כל אחד ואחד מבני האדם יש לו זכיות ועונות, מי שזכיותיו יתירות על עונותיו צדיק,
ומי שעונותיו יתירות על זכיותיו רשע, מחצה למחצה בינו וכו'. אדם שעונותיו מרובין על זכיותיו, מיד הוא
מת ברשעו שנאמר (ירמ' ל, יד) על רב עוֹנֶךָ וכו'. וכן מדינה שעונותיה מרובין מיד היא אובדת שנאמר (וירא יח, ט)
יַעַקֵּת סֵדֶם וְעַמְרָה כִּי רַבָּה וגו', וכן כל העולם כולו, אם היו עונותיהם מרובין מזכיותיהן מיד הן נשחתין,
שנאמר (בראשית ו, ה) וַיֵּרָא ה' כִּי רַבָּה רַעַת הָאָדָם. ◦ ושיקול זה אינו לפי מנין הזכיות והעונות, אלא לפי גודלם,
יש זכות שהיא כנגד כמה עונות, שנאמר (מלכים א' יד, יג) יַעֲן נִצְמָא בּוֹ דְבַר טוֹב, ויש עוֹן שהוא כנגד כמה זכיות,
שנאמר (קהלת ט, ט) וְחֹטֵא אֶחָד יִאָבֵד טוֹבָה הַרְבָּה, ואין שוקלין אלא בדעתו של קל דעות, והוא היודע היאך
עורכין הזכיות כנגד העונות.

לא פירוש: אַפּוֹרעגן, שוקל זיין.

בב לשון הפסוק בשמואל א' (ב, א): כִּי קָל דְעוֹת ה' [פירש"י: יודע מה שלבכנס], וְלוֹ נִתְּקֵנוּ עֲלֵלוֹת [כל מעשי האדם

כד

לכאורה וואָס איז דען [קשה כל כך לשקול זאת].

נאָר זעט אויס, וואָרן דעס, צו וויסן טאַקע דאָס פֿנימיות [הלב פון א מענטש, אויף] ווי ווייט מ'איז געווען 'דערביי' ביי דער עבֿירה, און ווידער ביי די מַצות ווי ווייט מ'איז געווען דערביי, [און] צי ס'איז נישט געווען קיין טירוף הַדַּעַת [אינדערמיט], דאָס ווייסט נאָר דער בורא עולם אַליין.

כה

און אפילו די [מלאכים] וואָס זענען יאָ 'מְבִינִים' [גם מחשבות, ג"כ אינם יודעין שורש ועומק המחשבות].

וואָרן דאָס איז דאָך אַ פֿלוגֿתאָ³⁵, צי מְלַאָכִים [זענען] יוֹדְעִים הַמַּחְשְׁבוֹת. [ויש שמחלקים בזה בין אותן מלאכים הממונים על המחשבה, לשאר מלאכים].

נמנין לפניו. נתקבנו לשון מנין, כמו [ותקן] לְבָנִים תַּתְּנוּ (שמות ה, יח)].

³⁵ דהנה בתוספות שבת (יב:); שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי. לבר מגבריאל וכו'. ותימה, דאפילו מחשבה שבלב כל אדם יודעים, ולשון ארמי אין יודעים. [וכן כתב הרא"ש (ברכות ב, ו), כנזכר להלן].

ועיין בשל"ה הקדוש (בעשרות מאמרות, מאמר השני בהג"ה) שהביא בשם הפרדס (שער כד, פרק טו משער היכלות) וז"ל: עוד למדנו שם (בוהר הק' וירא קא:; בענין המלאכים, שאינם יודעים בעולם הזה ובעניניו, אלא איש על עבודתו ועל משמרתו, וזלת זה אין להם ידיעה בעולם. וזה לשונו [של זוהרן] התם בפסוק וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו אֵיךָ שָׁרָה אֲשֶׁתְּךָ וַיֹּאמֶר הִנֵּה בְּאֶהָל (וירא יח, ט), וכי לא הוּוּ יְדִיעֵי מְלָאכִי עֲלָי דְשָׁרָה הִנֵּה בְּאֶהָל, אֲמַאי קְתִיב אֵיךָ. אֵלָא לֹא יְדִיעֵי בְּהַאי עֲלֵמָא אֲלָא מַה דִּאֲתַמְסַר לְהוּ לְמַגְדַּע, וּמַה דְלֹא אֲתַמְסַר לְהוּ לְמַגְדַּע לֹא יְדִיעֵי וכו', עד כאן לשון הפרדס. - [ועל זה מוסיף השל"ה]: וזה נגד התוספות דפרק קמא דשבת, שכתבו וכו', ותימא, דאפילו מחשבה שבלב כל אדם יודעים ולשון ארמי אינם יודעים, עד כאן לשונם. וכבר נשאלתי על דברי תוספות זה, מנא להו ידיעי המחשבה שבלב. ואמרתי שהתוספות וכו', אבל האמת אינו כן, כמבואר בוהר הנ"ל שאינם יודעים.

ובניצוצי אורות להחיד"א שבגליון זוהר (וירא דף קא:; ציין וז"ל: ומכל שכן שאינם יודעים מחשבות בני אדם שבעולם הזה, דלא כהתוספות. והרמ"ז שנמשך אחריהם לא שם לבו גם לזאת, שהזוהר לא ס"ל כאמור, הרש"ב. כן כתב הרשב"א הלוי שהזוהר חולק על התוספות, וכן כתב הרב זרע ברוך חלק ג'. - והמעין יראה דאין ראיה, דהזוהר איירי בדרתם בעולם הזה, אך דברי התוספות שבת י"ב הנזכר והביאם הרא"ש בפסקיו פרק היה קורא (ברכות ב, ו), קשים, דכמה כתובים להיפך, כמו שכתבתי במקומו (פתח עינים שבת שם, וערו"ש ביזמא דף יט).

ובמעדי יום טוב על הרא"ש (שם) לאחר שביאר שיטת התוספות והרא"ש סיים וז"ל: ובין כך ובין כך קשה לי מה שאמר שלמה המלך ע"ה (מלכים א' ח, לט) אַתָּה לְבָדֶךָ יְדַעְתָּ אֶת לִבְבִי הָאֵדָם, וכן נאמר בירמיה (יז, ט-ט) עַקֵּב הַלֵּב וּגּוֹ' מִי יִדְעֶנּוּ, אֲנִי ה' חָקֵר לֵב וּגּוֹ'

ובגליון הש"ס לרעק"א (שבת שם) ציין על התוספות בזה"ל: ועיין משכיל לרוד להרב (מהר"ם פארווה) [ר' דוד פארווה] על פירוש"י בתורה פרשת וַיְנַאֲ (יח, ב) ד"ה וַיְנַאֲ, בשם משנת חכמים למהר"ם חאגיז ז"ל. - וז"ל המשכיל לרוד שם: ומה שכתב רש"י ואף על פי שיודעין היו [המלאכים שאברהם יצא לקראתם], כלומר דמסתמא היו אומדים דעתו ורואי יצא לקראתם, שהרי כל עצמו לזה היה מבקש, ולא על חנם היה יושב בפתח האוהל אלא להכניס האורחים, דאם לא כן מנא ידעי, הרי המלאכים אינם יודעים מה שבלבו של אדם, דכתיב (משלי י, ג) בּוֹחֵן לְבוֹת ה', וְאֵין עוֹד מְלַבְדוֹ (דברים ד, לה). - ושוב ראיתי לרבותינו בעלי התוספות בפרק קמא דשבת דכתבו בפשיטות דמלאכי השרת יודעים מחשבה שבלב האדם עיי"ש. ואברא דקשה כממה קראי דמוכח דלאו הכי, כדארמון. מיהא מצאתי בספר משנת חכמים למהר"ם (חגיגה) [תגיין ז"ל (המעלה הרביעית, אות צב) שחילק שם שבעוד המחשבה בכליות אין יודע בה אלא הקב"ה, אבל כשהיא נתונה בלב הרי היא כאילו יצאה לחוץ ויודעים אותה מלאכי השרת, עיי"ש. ולפירוש זה אין צריך למה שכתבנו. הן אמת שקשה הדבר, דקרא כתיב (תהלים י, ג) בּוֹחֵן לְבוֹת וְכָלִיּוֹת אֲלָקִים צְדִיק, ומקרא אחד אומר בּוֹחֵן לְבוֹת ה', הרי בהדיא דאפילו המחשבה בלב' אין יודעה אלא השי"ת. וצריך עיון.

ועיין עוד בישיבת משה פרשת וירא (ד"ה וימרא ה' אל נא תעבור) וז"ל: והנה דעת התוספת ורש"י (שבת שם, ד"ה דשכינה) ובאמת אין מכירין כלל לשון ארמי, אך דהקשו הא אפילו מחשבה שבלב יודעים. ובאמת כל המפרשים הסכימו דאין יודעין המחשבה. - ובישיבת משה פרשת במדבר: והנ"ל בזה בהקדים לפרש המאמר (מועד קטן ט. ט) אנשים הללו בעלי צורה הם, זיל גבייהו דלברכוך וכו', עיין שם וכו'. והנה גם אני אענה את חלקי על הגמרא הנ"ל, על פי דאיתא דברכה ותפלה בהסתר, עדיף מצד זה שלא יהיה קיטרוג, וכמ"ש התוספת במסכת ברכות ג. ד"ה וענין) הטעם דלכך ניתקן הקדיש בלשון תרגום, עיי"ש. וכן גם כן בענין זה שאומר בלשון סתר. - מיהו זה יתכן לפי מה שכתבו המפרשים דהמלאכים אינם יודעים מחשבות, והבן זה. והתוספות שם שמיאנו טעם זה,

אָבער [לעולם] דאָס איז צוויי זאַכן [ואיך זה נוגע לכאן].

[שהרי] ס'איז פאַרהאַנדן [אז] ער ווייסט [טאַקע] די מַחְשָׁבָה [עצמה], אָבער וויאַזוי די מַחְשָׁבָה איז געקומען, צי באַזאָס, צי בַּרְצוֹן, אין 'עוּמָק' פֿון די בְּחִינַת הַנֶּפֶשׁ, [און] אויף וואָס פֿאַר אַן אַופֿן ס'איז געווען, דאָס איז מֶעֱרַעֵר ווי צו וויסן די מַחְשָׁבָה [עצמה בלבד] ^ל. און דעס ווייסט שוין טאַקע קיינער נישט, נאָר דער בּוֹרָא פֿל עוֹלָמִים אַליין.

כו

איבערדעם איז דאָס קל דַעוֹת ה'.

אז נאָר דער באַשעפֿער קען דאָס באַוועגן, יעדנס עֲבֹרוֹת און יעדנס מַצּוֹת.

כז

ממילא קען זיין, [אז] אפילו די זְדוּנוֹת קען זיין אַמאָל אַ מַצִּיאֹת אַז דער בורא כל עולמים זאָל עס דין זיין פֿשָׁגוֹת.

וואָרן ער זעט די גרויסע הַסְתָּרָה און די גרויסע ביטערע נְסִיוֹנוֹת, [און] דאָס חֲשׁוֹת, דער גרויסער טירוּף הַדַּעַת, וואָס ס'נעמט צי דעם דַעַת, מיט די מַחְשָׁבָה.

כח

ס'שטייט דאָך, זאָגן חכמינו ז"ל אין מדרש ^ל [על הפסוק שבתוכחה] וְנָתַן עוֹל בְּרָזָל עַל צִנְאָרְךָ [תבוא כח, מח], זה הַרְעִיּוֹן.

ס'איז פאַרהאַנדן אַן עַל בְּרָזָל זה הַרְעִיּוֹן, אַז מ'האַט נישט אין די הענט די מַחְשָׁבָה, מ'קען נישט אינגאַנצן מוֹשֵׁל זיין איבער זיך ^ל.

וכתבו כדי שיבינו הנשים וקטנים, נראה לי ברור דאזלי לשיטתם כמו שכתבו בשבת (יב.), ובהרא"ש מסכת ברכות, יודיעים מחשבות שלב, וכל שכן לשון תרגום וכו'. ○ ובאמת שיטה זו של המפרשים מוחוורת יותר, הן בפשט לשון הגמרא דמסכת שבת (יב.), והן בפשט לשון הגמרא מסכת סוטה (לג.) שם דפריך מבת קול דשמע יוחנן כהן גדול, ומבת קול דשמע שמעון הצדיק שם, ואיבעית אימא גבריאל הוא דהוי, עיין שם. ולמאן דמפרשי על לשון זה מגונה בעיניהם, לא מוכרח מגבריאל כלום.

[ועיין עוד בנועם אלימלך (בהעלותך, ד"ה וישמע), ובביאור הגר"א (ארו"ח סוף סימן קא)].

^ל וכחילוק זה כן הזכיר רבינו אחר כך בדרשת הושענא רבה תשט"ז, וז"ל שם: תְּשׁוּבָה איז נאָר ביים בורא כל עולמים אין די האַנט אַליין, [וכדכתיב] שׁוֹבָה יִשְׂרָאֵל עַד ה' אֶלְקֵינוּ. [שהרי] אַ טייל [מדות עליונות] זענען ניטאַמאָל מִסְּקִים אויף תְּשׁוּבָה [רק הקב"ה בעצמו הסכים לזה] [כמבואר בילקוט שמעוני, תהלים רמו תש"ב], און דערנאָך [שהרי] ס'איז דאָך אַ נְקוּדָה שְׁבֵלָב, [וואָס] דאָס ווייסט נאָר דער בורא כל עולמים, ווי דער רמב"ם זאָגט [שזה נשקל במשקל] קל דַעוֹת ה'. ○ אפילו די וואָס זיי זאָגן אַז מ'לאָכים זענען יודיען הַמַּחְשָׁבוֹת, זיי ווייסן אַ מַחְשָׁבָה, אָבער ווי ווייט דאָס אַמְתִּיּוֹת דערפֿון [אין], דאָס איז מער פֿנימיות ווי די מַחְשָׁבָה, די מַחְשָׁבָה אַליין. [דער מענטש] אַליין אפילו, איז מען גאָר נישט קיין מְבִין אויף זיך - אפילו דער וואָס ער האָט די מַחְשָׁבָה - ווי ווייט ס'קומט פֿון די נְקוּדָה הַאֲמִתִּית. דאָס איז אַ טיפֿערע בְּחִינָה זיך - דאָס איז נאָר דער בורא כל עולמים אַליין. [ודרו"ק היטב דלפי חילוק זה שמחלק רבינו, מיושבים דברי התוספות ממה שהקשו המפרשים דלעיל על זה מן הפסוקים].

^{לה} בירושלמי שבת (דף עה:): וְהִסִּיר ה' מִמֶּךָ פֿל חֲלִי, זו רַעֲיוֹן, דאָמַר רבי אליעזר וְנָתַן עַל בְּרָזָל עַל צִנְאָרְךָ [תבוא כא, מח] זה רַעֲיוֹן. אמר רבי אבון, וְהִסִּיר ה' מִמֶּךָ פֿל חֲלִי זה יצר הרע, שראשו מתוק וסופו מר [פירוש בקרבן העדה: ומפרש ח'לי לשון מתיקות].

ועיין בפני משה שם: רַעֲיוֹן, זו היא המחשבה המועלת (מלשון הגמרא סנהדרין כו: מחשבה מועלת לדברי תורה), והדאגה אשר אדם משים אל לבו הרבה. וְנָתַן עוֹל בְּרָזָל, שהוא דומה לעול ברזל הנתון על הצואה, ואי אפשר לו לפנות אנה ואנה, וכך הוא זה שמשתקע ברעיונו ואינו יודע היכן לפנות.

^{לו} וז"ל רבינו בס"ג מקץ תש"כ: אַז אַ מענטש האָט צו טון מיט'ן רַעֲיוֹן, מ'האַט מיט זיך צו טון, אַז מ'האַט אויף זיך דעם דרוק, דעם 'שְׁקֵר' פֿונעם רַעֲיוֹן, [המונע] מְכַוֵּן זיין אַל הַאֲמִת, דאָס הייסט עוֹל בְּרָזָל. ובס"ג וארא תשט"ו: אַסאַך מאל איז ממש מ'האַט זיך נישט אין די הענט, דאָס איז דאָך פֿון די זאַכן וואָס אַ מענטש קען אויף זיך שווער מוּשֵׁל זיין, אויפֿן רַעֲיוֹן. דער מדרש זאָגט וְנָתַן עַל בְּרָזָל עַל צִנְאָרְךָ זה הרעיון, דער רעיון וואָס ס'ליגט אויפֿן מענטש דאָס איז אַן עוֹל בְּרָזָל, דאָס איז אַן עוֹל בְּרָזָל אַז מ'זאָל [קענען] מוּשֵׁל זיין אויפֿן רעיון. ○ אין פֿשְׁטוֹת פֿאַרשטייט מען נישט פֿאַרוואָס איז דאָס אַזאַ עוֹל בְּרָזָל, ס'איז דאָך נאָר אַ מחשבה.

ממילא 'דעם' למוד זכות, קען נאָר דער בורא כל עולמים אליין זאָגן.
און (בכלל) דאָס באַוועגן דעם פּנימיות (שבלב האדם).

כט

אבל לא שייך זה רק לאחר שעושה תשובה ומתחרט לפניו, כי תשובה ודאי בעי בכל גווני. אלא שלעומת מה שאין בכוחנו לעשות כל תיקוני התשובה בתעניות וסיוגופים, על זה מהני הלימוד זכות והעדות של הקב"ה, מה שלא היה חוטא ברצון, ובפנימיות לבו באמת רצון האדם לעשות כרצונו ית', ועל זה הוא שאמרו שעל ידי התשובה הודונות נעשים כשגונות, על ידי עדותו של הקב"ה להמליץ עליו זכות

נאָר דאָס אַלעס איז געזאָגט (געוואָרן נאָר באופן) אַז מ'טוט תשובה.

אַז מ'טוט תשובה פאַרן בורא פּל עולמים, און מ'איז באַמט מתחנן (לבקש סליחה) אויף די ענוות, [און] מ'איז אויף זיך מקבּל [אז] מ'זאל גיין אין דרוך האַמט.
אַז מ'בעט זיך אַמט'דיג ביים באַשעפּער [אז] מ'זאל נתקרב ווערן לתורתו וְלַעֲבוֹדָתוֹ, און צו תשובה שלימה.

[דעמאָלט] קומט די זאך אַן פאַרן בורא פּל עולמים, [און] דעמאָלטס האָט פּלאַץ אַז דער בורא כל עולמים זאָגט עדות [שלא חטא מתוך פנימיות נפשו וברצון, רק מתוך טירוף הדעת (וכדלהלן באות לא-לד)].

ל

ווייל מ'קען דאָך נישט יוצא זיין די אַלע תקוני תשובה וואָס מ'ברויך צו טון (על כל עון ועון, שהרין) ס'איז דאָך נישטאָ די כוחות און די זמנים וואָס מ'העט געדאַרפט צו טון אפילו נאָר פאַר איין עון, אזוי ווי מ'זעט אין די [סדר] תקוני תשובה^ל, [וואָס] בפּשטות [צריך לעשות הרבה] תעניות מיט סגופים, [און] מ'איז דאָך נישט בפּכה^ל, און כּהנה וּכְהנה [יש הרבה תיקונים] וואָס מ'קען נישט, איז מען דאָך אַן אונס^{לט}.

לא

[אבל מוטל עלינו להתחרט מעומק הלב ולהתחנן לה' לשוב בתשובה שלימה], און דער בורא פּל עולמים איז דעמאָלט מלמד זכות אויף יעדן איד וואָס ער 'וויל' תשובה טון, [אז] ער זאל מאַכן פונעם מזיד אַ שוּגג, [ולהמליץ עליו להעיד כין] ס'איז מתוך טירוף הדעת.
וואָס דאָס ווייסט קיינער נישט דאָס פּנימיות, ווי ווייט מ'איז 'באפאנגען' דאָס פּנימיות הלב פונעם גאַנצן מענטש. [ורק הבורכ'ע יודע זה].

לב

ישוב קושיא א-ב

וכוה מקושר הפסוק שובה ישׂראל עד ה' אלקיך, ונתן טעם לעורר לבם בתשובה, כי כשלת בעונך, וכדרכת הנמרא שהודונות נעשים כשגונות, אשר זהו רק על ידי התשובה וכאמור

איבערדעם זאָגט דער פסוק שובה ישׂראל, זאָלסט תשובה טון, עד ה' אלקיך.
מ'זאל תשובה טון פאַרן באַשעפּער.

אַבער דער אמת איז, אַ איד וואָס ער איז מתבונן, ער גיט זיך אַכטונג אויף די רעיונות, זעט מען אַז די בחינה פונעם רעיון דאָס איז אַן עול ברזל. וויפיל מענטשן זענען שוין חלילה צוגרינד געאַנגען דורך די רעיונות! דורך שלעכטע רעיונות! די 'מחשבה' פירט דאָך דעם מענטש אויף אַלדינגס. דער רעיון, און דער חמדת הלב, און די מחשבה שפראש, דאָס איז דאָך דער יסוד פונעם מענטש, דאָס 'פירט' דאָך דעם מענטש.

^ל המבואר בקדמונים, וכגון בספר חסידים, וספר רוקח, וכתבי האריז"ל, ועוד. שכתבו תיקוני תשובה בתעניות וסיוגופים לפי מה שהיה החטא.

^{לז} ועיין בשו"ת דברי יואל (סימן ל-לא).

^{לט} ועיין בזה באורך באגרת התשובה שבסוף ספר ליקוטי אמרים תניא.

איי וויאזוי איז מעגליך [לתקן כל אלו העונות].

זאָגט ער [לנתינת טעם] **פֿי כְּשֶׁלֶת בְּעוֹנֶךָ** [וכדרשת הגמרא ההזדונות נעשים כשגגות, אַז] **דַּעַר בּוֹרָא פֿל עוֹלָמִים וועט דערנאָך מְלַמֵּד זְכוֹת זַיִן, ער וועט מאַכן פּוֹנַעם עוֹן אַ שׁוֹגֵג,** [באופן] **אַז דו וועסט קאַנען דערגרייכן די תְּשׁוּבָה.**
[והוא שפיר נתינת טעם. דלולא זאת] **ווער קען דען נאָך אַזויפיל זְדוֹנוֹת תְּשׁוּבָה טוֹן.**

לג

ישוב קושיא ג

ולוה דרשו גם כן עד ה' אֶלְקִיךָ, הוא מלשון עד. דבזה נרמז ביאור הדבר, כי לאחר התשובה הרי הקב"ה מעיד על פנימיות לב האדם, שאף זדונותיו למפרע לא היו רק מתוך שעבוד וטירוף הדעת, וממילא באמת הם רק כשגגות איבערדעם [זאָגט ער] **אַז ס'איז שׁוֹבָה יִשְׂרָאֵל עַד ה' אֶלְקִיךָ, וועט דער בורא עולם מעיד זיין [שהם רק כשגגות].**

איבערדעם זאָגט דאָס דער מדרש, **עַד ה' אֶלְקִיךָ.**
וואָרן דעם **פֿי כְּשֶׁלֶת בְּעוֹנֶךָ,** [אַז] **מ'זאל מאַכן פּוֹנַעם מַזִּיד אַ שׁוֹגֵג** [ולהמליץ] **אַז ס'איז געווען מתוך טירוף הדעת, דאָס ווייסט נאָר דער בורא פֿל עוֹלָמִים.**
אַזוי ווי דער רמב"ם זאָגט [דהכל נשקל במשקל] קַל דַּעוֹת ה'.
דאָס פֿנימיות הַלֵּב אַפּצוּוועגן, און אַפּצוּשאַצן, דאָס קען נאָר דער בורא פֿל עוֹלָמִים אַליין.
איבערדעם קען 'ער' נאָר עֲדוֹת זאָגן אויף דעם.

לד

איבערדעם זאָגט ער **שׁוֹבָה יִשְׂרָאֵל עַד ה' אֶלְקִיךָ פֿי כְּשֶׁלֶת בְּעוֹנֶךָ, אַז דער עוֹן איז גאָר געווען נאָר אַ שׁוֹגֵג, דאָס קאָן נאָר השם יתברך מעיד זיין, איבערדעם זאָגט דאָס דער פסוק.**
איבערדעם איז דאָס הָא בְּהָא תִּלְיָא [הרישא והסיפא, ומיושב גם קושיא ב].

לה

ביאור נוסח התפלה: וְאִם בְּעִבְדִים, עֵינֵינוּ לָךְ תְּלוּיוֹת

לכאורה הלא גם כשהם בבחינת בנים, הרי גם כן עֵינֵינוּ לָךְ כלבד תְּלוּיוֹת

איבערדעם אַם כְּבָנִים זאָגט מען [בפיוט היום הרת עולם], **רַחֲמֵנוּ פְּרַחֵם אָב עַל בָּנִים. וְאִם בְּעִבְדִים, עֵינֵינוּ לָךְ תְּלוּיוֹת** [עד שתתְּנֵנוּ].
[דלכאורה] **וּוֹאָס איז דער פֿשֵׁט, [והרי] 'אַזוי' איז דאָך אויך עֵינֵינוּ לָךְ תְּלוּיוֹת, [אפילו] אַז מ'איז כְּבָנִים.**

לו

אמנם לדרכינו יש לפרש, כי בחינת עבדים שייך רק באין עושיין רצונו של מקום, ולוה מבקשים עֵינֵינוּ לָךְ תְּלוּיוֹת, שרק אתה תוכל להעיד בנו כי באמת מה שחטאנו היה רק בבחינת שונג ולא בבחינת מויד, ואם כן שוב הדין להיות חזורים ונקראים בנים ולא עבדים, כי באם חטאו רק בשונג בודאי לא אברו מעלת ויחום 'בנים'

נאָר [מ'בעט קודם] **רַחֲמֵנוּ פְּרַחֵם אָב עַל בָּנִים.**

און אַז מ'האָט חלילה געזינדיגט, אַז מ'הייסט שוין בְּחִינַת עִבְדִים²⁰. איז אויך עֵינֵינוּ לָךְ תְּלוּיוֹת, [שהרי] **דער בורא עולם קען עֲדוֹת זאָגן אַז ס'איז נאָר אַ בְּחִינַת**

²⁰ כמבואר בגמרא קידושין (לו): דתניא, בנים אתם לה' אֶלְקִיכֶם (ראה יד, א), בזמן שאתם נוהגים מנהג בנים, אתם קרוים בנים, אין אתם נוהגים מנהג בנים, אין אתם קרוים בנים, דברי ר' יהודה. רבי מאיר אומר בין כך ובין כך

שוֹגֵג, קָאָן מֵעַן ווערן צוריק בָּנִים, איז נאָר 'לֵף' תְּלוּיּוֹת (ער שְׁתַּחֲנֵנוּ, וממילא) קָאָן מֵעַן 'הַיִּסֵּן ווייטער' בְּחִינַת בָּנִים.

[שהרי] ווילאָנג מ'איז נאָר אַ שׁוֹגֵג^{מא}, אַז מ'איז נישט טאַקע חֲלִילָה [חוטא] בְּשֵׁאֵט נִפְשָׁם^{בב}, איז מֵעַן דאָךְ זיכער נאָךְ בְּכָלל 'בָּנִים'^{מג}.

[ולזה אומרים] עֵינֵינוּ 'לֵף' תְּלוּיּוֹת, [ווייל] דאָס קָאָן נאָר עֲדוֹת זאָגן דער בּוֹרָא כָּל עוֹלָמִים, אויף די מַזְיָדִין אַז ס'איז שׁוֹגֵגִין. [ועל ידי זה] איז מֵעַן [צוריק] בְּכָלל בָּנִים. דאָס איז נאָר עַד ה' אֱלֹקֶיךָ.

לו

ברכת הקודש

און דער בּוֹרָא כָּל עוֹלָמִים זאָל העלפן :

מ'זאָל נִתְקָרַב ווערן צו הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ.

ער זאָל מִקְרַב זיין לְכַבּוֹת כָּל יִשְׂרָאֵל לְתִשׁוּבָה שְׁלִימָה.

בְּפֶרֶט [די] אידן וואָס 'ווילן' תְּשׁוּבָה טון, און זיי האָבן 'רְצוֹן' [דערצו], נאָר מ'איז 'געפֿאַנגען' מיטן שְׁפֹלוֹת הַדּוֹר, מיט די גרויסע הַסְּתָרָה, מיט די גרויסע נְסִיוֹנוֹת.

יְרַחֵם הַשֵּׁם עַל עַמּוֹ, [אז] מ'זאָל די זְכִיָּה האָבן צו טון תְּשׁוּבָה שְׁלִימָה.

מ'זאָל מיר געהאַלפן ווערן.

ס'זאָל זיין דעס יאָר :

א שְׁנַת אוֹרָה.

און א שְׁנַת שְׂמֵחָה.

א שְׁנַת יִשׁוּעָה לְיִשְׂרָאֵל.

א שְׁנַת גְּאוּלָּה וַיִּשׁוּעָה.

מ'זאָל די זְכִיָּה מ'זאָל מיר זען הַתְּרוּמָמוֹת קֶרֶן הַתּוֹרָה וַיִּשְׂרָאֵל, און הַתְּגָלוֹת כְּבוֹד שְׁמַיִם עָלֵינוּ, בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ אָמֵן.

אתם קרוים בנים, שנאמר (ירמי' ד, כב) בָּנִים סְקָלִים הֵמָּה, ואומר (האזינו לב, כ) בָּנִים לא אָמֵן בָּם, ואומר (ישעי' א, ד) זָרַע מְרַעִים בָּנִים מִשְׁחִיתִים, ואומר (הושע ב, א) וְהָיָה בַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִאָמֵר לָהֶם לא עֲמִי אַתֶּם יֹאמֵר לָהֶם בְּנֵי קָל חֵי. ובגמרא בבא בתרא (י:) : וזו שאלה שאל טורנוסורפוס הרשע את רבי עקיבא, אם אלקיכם אוהב עניים הוא, מפני מה אינו מפרנסם, אמר לו כדי שניצול אנו בהן מדינה של גיהנם. אמר לו אדרבה זו שמחייבתן לגיהנם, אמשול לך מִשָּׁל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שכעס על עבדו וחבשו בבית האסורין, וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, כששמע המלך לא כועס עליו. ואתם קרוין עבדים, שנאמר (פיה כה, נה) כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים. אמר לו רבי עקיבא, אמשול לך משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שכעס על 'בנו' וחבשו בבית האסורין וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, כששמע המלך לא דורון משגר לו. ואנן קרוין בנים, דכתיב בָּנִים אַתֶּם לַה' אֱלֹקֵיכֶם. אמר לו אתם קרוים בנים וקרוין עבדים, בזמן שאתם עושיין רצונו של מקום אתם קרוין בנים ובזמן שאין אתם עושיין רצונו של מקום אתם קרוין עבדים. ועכשיו אין אתם עושיין רצונו של מקום. אמר לו הרי הוא אומר (ישעי' נה, ז) הֲלוֹא פָּרַס לָרֶעִב לֶחְמֶךָ וְעַנְיִים מְרֹדִים תְּבִיא בֵּית, אימתי עַנְיִים מְרֹדִים תְּבִיא בֵּית, האידנא, וקאמר הֲלוֹא פָּרַס לָרֶעִב לֶחְמֶךָ.

^{מא} ועיין במהרש"א (קידושין שם, ד"ה וכו').

^{מב} לשון הפסוק ביחזקאל (לו, ה). ומפרש במצודות שהוא ענין בויון, ופירושו בכוחו ובנפש. ולענינינו הכוונה על המזולזל בנפשו על חומר החטא, והוא חוטא במזיד וברצון.

^{מג} ואפילו לשיטת רבי יהודה שם בגמרא קידושין.